

BALKÁNSKÉ LITERATURY V ČESKÉ ŠKOLE

Velmi často slyšíme nyní např. pojmy balkanizace a balkánská cesta a všichni víme, v jakých souvislostech. To byl také bezprostřední důvod, proč jsem se začala zabývat otázkou prezentace balkánských literatur v české škole a zpracovala ji do podoby tohoto příspěvku, i když jsem si přirozeně vědoma, že v literárněvědné balkanistice je to téma jen velmi okrajové. Je to však jedna z možných společenských forem recepce těchto literatur u nás a je o to závažnější, že se jako součást všeobecného vzdělávání dotkne v každé generaci veškeré mladé populace. Pro formulaci problému není bez významu ovšem ani to, že pro literární výchovu v českých školách je již tradičně charakteristické úsilí seznamovat žáky s přirozeně akcentovanou národní (tedy českou) literaturou nikoliv jako s izolovaným kulturně historickým útvarem, ale vždy – přiměřeně věku žáků – také v souvislostech s literaturami jiných národů.

Tento jinozárodní kontext se konkretizuje v školní čítankové četbě, která se stává jakýmsi specifickým obrazem toho, jak je u nás v té či oné podobě ta či ona jinozárodní literatura vnímána a preferována, nebo odmítána. Tento jinozárodní kontext je stejně jako řada jiných složek obsahu literární výchovy dobově proměnlivý, a proto je při posuzování této literárnědidaktické problematiky vždy třeba přihlížet i k širším společenskohistorickým okolnostem. Důležitá je např. nejen převažující aktuální domácí kulturně politická orientace ve vztahu k zahraničí, ale přirozeně i situace v jednotlivých jinozárodních literaturách samotných, jejich umělecká a ideová komunikativnost mimo vlastní prostředí. Vedle zmíněných okolností působí ovšem na didaktický obraz česko – jinozárodních styků a vztahů v každé době mnohem více činitelů, než jich zde může být uvedeno. Proto jen obecně poznamenám, že promítání těchto svou povahou často velmi odlišných faktorů do koncepce a realizace vyučování literatuře v české škole způsobuje, že obraz, který v té či oné době poskytují prameny k literární výchově např. právě z hlediska uplatnění a působení jinozárodních literatur v našem kulturním prostředí, je nezřídka jen tzv. čítankovým obrazem. Ten potom vůbec nemusí být – a jak uvidíme dále, často opravdu není – ve shodě ani s objektivními hodnotami té či oné jinozárodní literatury, ale ani např. s tím, jak je tato literatura (resp. lite-

ratury) u nás obecně společensky přijímána, jak je zpřístupňována a zprostředkována kulturními institucemi mimo školu, a v neposlední řadě také s tím, jak je recipována a oceňována širokými vrstvami čtenářů¹.

Je již velmi starou součástí naší školské tradice, že literární výchova je kontinuitní složkou výchovněvzdělávacího procesu na všech stupních a typech škol a že pro nikoliv zanedbatelnou část mladých čtenářů zprostředkovává právě tzv. školní četba často nejen první, ale nezřídka i jediné setkání s mnoha významnými literárními hodnotami. Školní literární výchova vesměs zanechává zřetelné stopy na formování literárního povědomí a hodnotové orientace žáků jako čtenářů nejen v období školní docházky, ale nezřídka i později v dospělosti. Ukazuje se, že zejména u mladší generace na to má vliv nejen přímá estetická zkušenost z četby, ale také míra mimoestetických informací, jež jim to či ono dílo může poskytnout. Zejména z nich se pak odvozují citové vztahy a životní postoje čtenářů, ale také jejich čtenářské a širší kulturní potřeby a zájmy; uspokojení pak hledají nejen v domácí literatuře, ale stejně tak i v dostupných literárních dílech zahraniční provenience. Jestliže to platí obecně, platí to přirozeně i ve vztahu k literaturám balkánských národů. O jejich postavení v literární výchově v české škole podávají historicky i aktuálně základní svědectví školní čítanky.

Školní čítanky mají u nás bohatou historii a postupně jich vzniklo pro základní i střední školy velké množství. Budu se zde zabývat jen těmi čítankami, jež obsahují doklady o prezentaci balkánských literatur.

Celkový obraz balkánských literatur v prostředcích literární výchovy je stejně jako v literárněvědném měřítku složitou mozaikou prvků značně odlišné povahy. Didakticky, ale i jinak motivovaná kritéria výběru školní četby však postupně působila na vytvoření jejich určitého jednoduššího (a v mnoha ohledech, jak uvidíme dále, i zjednodušujícího) obrazce, jehož nejpodstatnější část zaujímá od samých počátků vyučování literatuře u nás slovesné umění antického Řecka. Platilo to i v minulosti a přes značnou redukci klasického vzdělání v české pounorové škole to platí i dnes. Starořecká literatura je ovšem vždy prezentována nejen jako součást antického starověku, ale také jako základ evropské kultury v obecném měřítku. Při její četbě a interpretaci se zpravidla výrazněji uplatňuje zřetel k osvojování poznatků o antickém Řecku, nežli k jejím estetickým hodnotám. Okleštění souboru textů k četbě z antické řecké literatury se v uplynulém období projevilo u několika generací našich čtenářů oslabením schopnosti porozumět např. mnoha symbolům, perzoniifikacím a metaforám, které z antické literatury přecházely a přecházejí v jisté ustálené podobě do myšlení a kultury mnoha národů světa.

Série ukázek ze starověké literatury jsou tradičně zařazovány zvláště do čítanek uspořádaných literárně historicky, to znamená do čítanek pro vyšší ročníky základních škol a potom opět pro nižší ročníky středních škol. V tematických a žánrových sovislostech se zejména v novějších čítankách texty ze starořecké literatury uplatňují již méně než v minulosti a převažují při tom Ezopovy bajky a moderní adaptace starořeckých mýtů od českých autorů. Největší pozornost je věnována Homérovým eposům, starořecké lyrice a dramatům. Pouze na středních školách se čtou i ukázky ze starořecké historiografie a filozofických děl Sokratových, Platonových a Aristotelových. Pokusem o oživení někdejší pozice starořecké literatury ve vyučování literatuře v poválečné době byl její výklad v knize Svět literatury², kterou jako první díl série nově koncipovaných učebnic literatury na konci 60. let redigoval Felix Vodička. V letech normalizace však byla tato učebnice ze škol stažena a nevzniklo tak ani její pokračování, ani zamýšlené antologie. V jistém smyslu na ni dnes navazují Úvod do světa literatury a Výpravy do světa literatury, učebnice a antologie zároveň³, napsané a redigované Vladimírem Nezkusilem a určené ovšem základním školám, resp. nižšímu gymnáziu. Z čtenářských výzkumů je zřejmé, že již v několika generacích trvale klesá zájem o četbu antické literatury ve všech věkových kategoriích čtenářů a že na jejím, přece jen nikoliv zanedbatelném včleňování do kulturního podvědomí dnešní populace mají hlavní podíl jiné než čtenářské formy recepce.

Vzhledem k tomu, že byzantské období řecké literatury v prostředcích školní literární výchovy zaznamenáno není, logicky navážeme vyhodnocením prezentace literatury novořecké.

Jak v čítankách, tak i všeobecně v povědomí čtenářů je novořecká literatura snad až příliš zastíněna antickou řeckou literaturou, a to i přes poměrně značný počet jejích překladů do češtiny (např. z děl Nikose Kazantzakise, Kostase Varnalise, z poezie Georgise Seferise a Jannise Ritsose) publikovaných zejména od počátku 60. let jak v knižní podobě, tak také v časopisech a prostřednictvím rozhlasu a jiných médií. Prezentace novořecké literatury v české škole může být jedním z příkladů zmiňované disproporce mezi šířeji společenskou a školní podobou recepce jinonárodní literatury v našem kulturním prostředí. Ze všech aktuálních čítanek pouze Čítanka světové literatury⁴ přináší ve svém 2. díle jedinou ukázkou z novořecké literatury v podobě úryvku z Kazantzakisova románu Kristus znova ukřižovaný (1954, č. 1958). Autorem čítanky je Vladimír Hnízdo. Vznikla již v roce 1968, avšak teprve v roce 1990 bylo opět obnoveno její vydávání. Je však koncipována pro knihovnické a knihkupecké školy, a tím je více méně limitována její působnost.

Z literárních kompendií dostupných mládeži se o hlavních představitelích novořecké literatury zmiňuje pouze Malá encyklopedie literatury od Viktora Kudělký (Albatros, Praha 1982) a nejnověji i doplňková příručka pro literární výchovu Slovník světové literatury (red. Milan Zeman, Fortuna, Praha 1993).

Konstatování o takřka nulovém zastoupení novořecké literatury v školních čítankách i od doby, kdy k její výraznější prezentaci již u nás existovaly potřebné předpoklady, platí rovněž o zbyvajících neslovanských literaturách Balkánského poloostrova. S novořeckou k nim, jak známo, patří ještě literatura rumunská, albánská a turecká. Výčet jejich uplatnění bude stručný: albánská není zmiňována vůbec, z obou zbyvajících je po jedné ukázce a stručný medajlon o autorech, opět pouze v Hnízdově čítance. Rumunský spisovatel Mihailo Sadoveanu je představen úryvkem z románu *Mitrea Cocor* (1949, č. 1950) a turecký básník a dramatik Ran Nazim Hikmet ukázkou z komedie *Byl Filip Filípek nebo nebyl* (č. 1959). Posledně jmenovaný autor byl ještě – ovšem s dobově ideologicky zabarveným podtextem – představen i mladším čtenářům v čítance pro 9. ročník tehdejší ZDŠ krátkými úryvky z veršů o Praze a z divadelní hry *Legenda o lásce*. Pokud došlo k nějakým změnám v nejnovějších čítankách, pak spíše jen k další redukci ukázek z neslovanských balkánských literatur.

Více méně stejný je již v několika generacích českých školních čítanek rovněž obraz prezentace balkánských slovanských literatur. Ty je ovšem v uvedených souvislostech stejně jako již v minulém století i dnes třeba vnímat a posuzovat především ve všeslovanském kontextu. O původu a příčinách tohoto jevu není zde třeba uvádět obecně historické podrobnosti. Schéma prezentace jihoslovanských literatur v českých čítankách má kořeny již v Jungmannově Slovesnosti, od níž se potom akcent na slovanský kontext ve vyučování literatuře v české škole přenášel i na všechny pozdější učebnice a čítanky. Na další vývoj myšlení o slovanské vzájemnosti měl v české škole prvořadý vliv spis Jana Kollára *O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečnými slávkými* (1836), z nějž tvůrci školních čítanek až do konce 30. let 20. století takřka doslovně akceptovali Kollárovo dělení slovanského písemnictví podle čtyř hlavních nářečí – československého, polského, ruského a srbského. Zmínky o jižních Slovanech jsou tak omezeny na výklad o staroslověnské epoše naší literatury a jejích kořenech, o původu písma a působení soluňských bratří na Velké Moravě, poté – ve starších čítankách – vedle nejrozsáhlejšího souboru ruské literatury vždy rovněž nejvýznamnější polští spisovatelé a z jihoslovanských literatur takřka sto let ukázky pouze ze srbské lidové slovesnos-

ti. Toto národně obrozenské schéma slovanských literatur mělo své odůvodnění v dobách, kdy se tyto literatury ve své moderní podobě začaly teprve rozvíjet a nebyly u nás dostupné. Ke konstatování, že se však tento ohraničený model slovanských literatur tak, jak byl prezentován v prostředcích školní literární výchovy, již záhy opožďoval jak za vývojem těchto literatur samotných, tak také v porovnání s množstvím jejich překladů do češtiny, máme četné doklady. Tak např. překlady balkánské lidové poesie od F.L. Čelakovského z let 1825 – 1827 byly vůbec prvními na světě⁵, bulharské pohádky zpřístupnil u nás již K.J. Erben (1865 a 1869) a popularizovala je rovněž Božena Němcová. V letech 1874 – 1875 vydal potom Josef Holeček dva svazky svých překladů Junáckých písní národa bulharského a později ještě další své překlady z bulharštiny, avšak do čítanek pronikla bulharská literatura až o mnoho let později. Obdobně je tomu např. i s literaturou charvátskou a slovinskou.

Tyto skutečnosti je ovšem třeba uvádět do širších souvislostí (mj. například s přísnou rakouskou státní cenzurou) a nečinít za ně odpovědnými pouze nebo převážně tehdejší tvůrce čítanek. Postupně k nim u nás vedle vzdělaných kněží, učitelů a některých spisovatelů (např. Karel Vinařický, F.L. Čelakovský, František Bartoš, Jan Kosina, Leandr Čech a mnoho dalších) patřily již v starších etapách historie tvorby čítanek také významné osobnosti z oblasti literární vědy a překladatelé (např. již zmíněný Josef Jungmann, ale také Josef Jireček, Jaroslav Vlček a postupně mnoho jiných). Ani ve 20. a 30. letech po vzniku Československé republiky, který znamenal mnoho kvalitativních změn mj. i v navazování oficiálních styků a vztahů se Slovany v nových státních útvech na Balkáně, však k podstatnému oživení pozornosti k jihoslovanským literaturám nedošlo. A to i přesto, že česko-slovanský kontext ve vyučování literatuře byl explicitně formulován jako požadavek tzv. republikánských učebních osnov z r. 1927⁶ a že na úpravách a inovaci čítanek se v té době významně podílel např. Jan Máchal jako tehdy přední znalec historie slovanských literatur⁷. Ojedinělým pokusem o modernější prezentaci jihoslovanských literatur v českých čítankách bylo vystřídání Hankových překladů srbských zpěvů o kralevisi Markovi z r. 1815 za současné překlady od Josefa Holečka⁸. Tak tomu bylo např. ve čtyřdílné čítance pro vyšší gymnázia (původně sestavené Jaroslavem Vlčkem, Václavem Ertlem, Josefem Grimem a již zmiňovaným Janem Máchalem) a bez podstatnějších odchylek i ve všech dalších sériích tehdejších školních antologií, jež po obnově národního školství, silně deformovaného v době fašistické okupace, s jistými úpravami sloužily školám až do vzniku radikální školské reformy v r. 1948. Ta byla uskutečňována již pod vlivem jednostranné

oficiální kulturní orientace Československa na země sovětského bloku. Ve srovnání s minulostí v té době již jinak politicky motivovaný slovanský literární kontext byl ve školních příručkách konkretizován snahou o jakési rovnoměrné zastoupení dílčích slovanských literatur jednou až dvěma ukázkami. Výjimkou ovšem byla prezentace literatury ruské, jež jako hlavní reprezentant literatur bývalého Sovětského svazu doslova zaplavila české čítanky zejména v 50. letech. Až od počátku 60. let dochází přece jen k zpestření obrazu jihoslovanských literatur. V čítankách pro základní školy se uplatnily povídky pro děti od Elina Pelina a ukázky prózy s tematikou protifašistického odboje od Kamena Kalčeva. Se značným opožděním, ale nakonec přece jen i čítanky pro střední školy reagovaly např. na tvorbu Iva Andriće a Miroslava Krleži. Nej kvalitnější reflektuje jihoslovanské literatury opět Hnízdova Čítanka světové literatury, jež vedle již zmíněných autorů přinesla rovněž ukázky z tvorby černohorského tvůrce Mihaila Laliće a bulharského prozaika, dramatika a publicisty Georgiho Karaslavova. I ve zcela současné době je to zatím jediná čítanka, jež četbu z literatur slovanského jihu žákům českých škol zprostředkovává.

Na závěr lze poznamenat jen tolik, že by bylo snadné provést např. pro školu nepříznivé srovnání školních souborů četby s tradičně velkým počtem překladů z jihoslovanských literatur u nás, nebo i celkově porovnat množství školních a mimoškolních literárněvýchovných podnětů v této oblasti. Bylo by ovšem rovněž třeba provést celkovou analýzu prezentace všech jinonárodních a nejen balkánských literatur ve školní četbě a najít odpovídající kritéria pro jejich srovnání. Pak by pravděpodobně tento přece jen poněkud vytržený obraz prezentace balkánských literatur v české škole nevypadal tak chudě. Toto konstatování však nic nemění na skutečnosti, že ani k částečnému pochopení toho, co u nás již tradičně nazýváme balkanizací, soubor školní četby mladým lidem mnoho nenabízí.

POZNÁMKY:

1. Velké množství dokladů k této problematice obsahují sborníky Bibliografie československé balkanistiky (red. I. Dorovský), vydávané periodicky Filozofickou fakultou MU v Brně.
2. Vodička, F. a kol.: Svět literatury I. SPN, Praha 1966; reedice SPN, Praha 1992.
3. Nezkusil, V.: Úvod do světa literatury, 1, 2, 3, 4. Fortuna, Praha 1992.
4. Nezkusil, V.: Výpravy do světa literatury, Fortuna, Praha 1993.
4. Hnízdo, V.: Čítanka světové literatury I., II. SPN, Praha 1967 – 1968, Upravené vydání 1989 – 1990.
5. Čelakovský, F.L.: Slovanské národní písně 1 – 3. (1822, 1825, 1827).
6. Viz Učební osnovy pro gymnázia. Český jazyk. MŠANO, Praha 1927.

7. Máchal, J.: *Slovanské literatury*, 1 – 3. Praha 1922 – 1929.
8. Holeček, J.: *Kralevic Marko*. Praha 1922.

LITERATURE OF THE BALKAN NATIONS IN CZECH SCHOOLS

In my paper I am reflecting the representative of Slavonic and non-Slavonic literature of the Balkan nations in various basic means of teaching literature in Czech schools. From the historical as well as the topical points of view the position of such literature in the textbooks and readers seems to be rather marginal; it fails to record even the most significant personalities of Slavonic and non-Slavonic Balkan literature. That turns out to be one of the reasons why the recent generation of Czech readers has not but a vague knowledge of the artistic tradition and literary values of these specific and historically important culture regions of Europe.